

Олексій Соловйов

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна*

СВІТОВИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

Oleksii Soloviov

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN SOCIAL INSURANCE AGAINST ACCIDENTS AT WORK AND OCCUPATIONAL DISEASES

The article is intended to explore international experience in social security of workers injured in an accident at work and workers suffering from occupational diseases. The paper presents the comparative analysis of social security systems against accidents at work existing in the world, as well as their proposed classification along with the division in three groups and description of advantages and drawbacks of each of them. Also there has been conducted an analysis of functional social security systems of injured at work in Germany, the UK, Denmark, Sweden, Norway, Finland, Spain, etc. Based on the article the author draws conclusions regarding necessity of further spread of social insurance in countries where the harm caused by an accident at work or by an occupational disease is still compensated according to the norms of civil law.

Key words: social security, social insurance, accident, occupational disease, social assistance

Постановка проблеми. Держава виступає основним суб'єктом організації соціального захисту працюючих громадян, особливо щодо охорони їх життя і здоров'я. Позиції, які досягнуті Україною в галузі обов'язкового соціального страхування, в умовах світової фінансової кризи зазнають серйозного впливу та змін. Протягом останніх років в Україні ведеться посилене робота, яка направлена на вдосконалення соціального захисту працюючого населення. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проаналізувати основні світові системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, з'ясувати їх переваги та недоліки, з метою застосування виявлених позитивних елементів і кращих традицій зарубіжних систем соціального страхування в подальшій розробці національної моделі соціального страхування.

Стан дослідження. Дослідженню світового досвіду функціонування соціального страхування в цілому та окремому його виду - соціального страхування від нещасного випадку та професійного захворювання присвячували свої наукові праці О. О. Гаврилова, О. П. Килимichenko, Ю. С. Конопліна, М. О. Кричевський, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, О. І. Мелехін, Ю. Є. Міхеєв, О. В. Москаленко, В. Д. Роік, О. Л. Тощак, В. І. Фільєв та інші вчені. Їх наукові здобутки стали підґрунттям для дослідження проблем, які розглядаються в даній публікації.

Метою даної статті є аналіз основних світових систем соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Виклад основного матеріалу.

Кожна соціально орієнтована держава гарантує своїм громадянам компенсації за нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання. Проте безпосереднє створення та ефективність дії національних систем соціального страхування залежить від рівня розвитку країни, історичних передумов та вимагає індивідуального підходу.

Світовий досвід свідчить про різноманітність організаційно-правових форм соціального захисту працівників від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Способи організації цих систем залежать від ступеня участі держави в керівництві ними: від повного

державного контролю до приватних страхових товариств, керівництво якими здійснюється безпосередньо членами цих об'єднань і профспілками. Проте зазначені системи об'єднані тим, що вони знаходяться під контролем та захистом держави. Це пояснюється тим, що участь держави навіть в самоврядних системах дозволяє мінімізувати небажані явища, які виникають у випадках, коли системи управляються тільки державою або тільки на основі самоврядування¹.

Для сучасного етапу розвитку систем соціального захисту є характерним значне поширення інститутів обов'язкового соціального страхування у світі, широке охоплення працюючих, надання різноманітних гарантій застрахованим у грошовій і не грошовій формах (медична й реабілітаційна допомога). Сьогодні страхування від нещасних випадків на виробництві є одним із найрозвиненіших видів соціального страхування. З 167 країн — членів Міжнародної асоціації соціального забезпечення (МАСЗ) даний вид страхування розповсюджений в 137 країнах². З одного боку це обумовлено досить високим рівнем виробничого травматизму й професійної захворюваності в виробничій сфері більшості країн світу, важкими їх наслідками, а також необхідністю соціального захисту потерпілих на виробництві й членів їх родин, а з іншого — тим, що на наш погляд, соціальне страхування є найбільш ефективною формою соціального захисту постраждалих на виробництві.

Проте на сьогодні лише 33,9 відсотка робочої сили по всьому світу захищено законами на випадок виробничих травм за допомогою обов'язкового соціального страхування. Навіть якщо включити охоплення добровільного соціального страхування і положення щодо відповідальності роботодавця, то тільки 39,4 відсотка робочої сили буде охоплено законами. На практиці ж фактичний доступ до захисту від виробничих травм ще нижче в основному в зв'язку з недостатнім у багатьох країнах ступенем дотримання законодавства³.

Як вже зазначалось, більшість країн використовує щодо виробничих травм підхід, заснований на соціальному страхуванні, хоча ряд країн досі зберегли деякі елементи підходу, заснованого на відповідальності роботодавця. Це може сприяти охопленню працівників, які в обов'язковому порядку не беруть участі в таких системах, але які, можливо, бажають брати участь в них на добровільних засадах. Лише в невеликій кількості країн, зокрема, в Нідерландах, охоплення захисту в зв'язку з виробничою травмою було в повній мірі об'єднано з системами, що надають захист у зв'язку з інвалідністю, яка не пов'язана з роботою.

Отже можна виділити такі моделі захисту постраждалих на виробництві осіб:

1). Соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (майже усі країни Європи, а також Японія, Ізраїль, Туреччина, Йорданія, Саудівська Аравія, Алжир, Єгипет, Малайзія, Південна Корея, В'єтнам, Бразилія, Канада, Чилі, Мексика, Венесуела, Куба та ін.).

2). Відповідальність роботодавця за шкоду, яка була заподіяна працівнику внаслідок трудового каліцтва (Азербайджан, Бангладеш, Швейцарія, Монако, Грузія, Казахстан, Шрі-Ланка, Марокко, Уганда, ЮАР, Ліван, Непал, Пакистан, Таїланд, Португалія (при настанні нещасного випадку), Фінляндія, Аргентина, Панама, Австралія та ін.) В більшості країн, в яких діє така система, роботодавці зобов'язані застраховувати свою відповідальність в державних або приватних страхових товариствах.

3). Загальне соціальне страхування (Нідерланди, Естонія, Угорщина, Сербія, Кувейт та ін.). Ця модель взагалі передбачає відсутність спеціальної програми страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. В зазначених країнах потерпілі отримують компенсацію за загальною системою соціального страхування, незалежно від того, чи пов'язаний цей випадок або захворювання з умовами праці чи ні.

В деяких країнах існує змішаний тип соціального захисту постраждалих на виробництві, який об'єднує соціальне страхування з добровільним або обов'язковим страхуванням відповідальності роботодавця (США, Данія, Китай, Великобританія, Лівія, Лаос, Індія, Іран, Сінгапур, Гонконг та ін.).

Як ми вже зазначали раніше, соціальне страхування є найрозвиненішою моделлю

¹ Фильев, В.И. (1997). *Социальное страхование в России и зарубежных странах. Практическое пособие.* Москва: Интел-Синтез.

² International Social Security Association. <<https://www.issa.int/>> (2016, Березень, 15).

³ World Social Protection Report 2014-15: *Building economic recovery, inclusive development and social justice.* International Labour Organization. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf> (2016, Березень, 15).

соціального захисту працюючих, оскільки вона забезпечує найвищий рівень захищеності постраждалих осіб та є найменш вразливою системою щодо фінансового стану страхувальника.

В міжнародній практиці склалося два типи організацій даного виду страхування: у вигляді системи страхування на базі галузевих страхових організацій (за професійною ознакою) та у вигляді системи страхування на базі единого фонду страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, побудованого за територіальною ознакою.

З огляду предмету дослідження розглянемо перший тип на прикладі Німеччини. В цій країні реалізація страхування від нещасних випадків покладена законодавством на 110 фондів страхування від нещасних випадків. Діяльність цих організацій охоплює три напрямлення економічної діяльності: 1) страхування від нещасних випадків в промисловості (включаючи страхування від нещасних випадків на морі) в 35 страхових організаціях, створених відповідно до певних галузей промисловості (наприклад, хімічна, гірнича промисловість, торгівля, охорона здоров'я та ін.); 2) 21 страхову організацію, створені за регіональним принципом для здійснення страхування від нещасних випадків в сільському господарстві; 3) Страхування від нещасних випадків громадського сектора в 54 страхових організаціях, які в більшості своїй є урядовими підрозділами (федеральні, регіональні і муніципальні групи з окремими фондами для поштової служби, системи залізниць і відділів пожежної охорони)¹.

Страхові внески сплачуються виключно роботодавцями за методом відшкодування витрат попереднього року і диференціюються за страховими ризиками. Тобто це означає, що кожен рік сума фактичних витрат розподіляється пропорційна між роботодавцями. Недолік цієї системи полягає в тому, що витрати, що виникають в сьогодені, переносяться на майбутнє. Нинішні ж роботодавці платять за «гріхи» попередніх поколінь роботодавців². Також варто зазначити, що держава надає субсидії на страхування від нещасних випадків в сільськогосподарському секторі³.

Підставою для відшкодування шкоди є не вина роботодавця, а сам факт пошкодження здоров'я при виконанні трудових обов'язків, тобто у працівника немає необхідності доводити вину роботодавця, його недбалість. У разі пошкодження здоров'я достатньо лише звернутися у відповідну організацію.

Основні переваги та особливості німецької системи страхування, на наш погляд, полягають в її надійності та високому рівні організації забезпечення всебічної соціальної захищеності осіб, які постраждали на виробництві.

Система, що існує в Німеччині, вважається однією з найефективніших. Вона гарантує спеціальне лікування у медичних закладах фахівцями, які мають відповідну спеціалізацію, тим самим забезпечуючи безперервність процесу реабілітаційних заходів, що, в свою чергу, дає найкращі результати. Основою цього є загальний високий стандарт системи охорони здоров'я в Німеччині, підкріплений також системою страхування від нещасних випадків, яка має власні спеціалізовані медичні заклади⁴.

На відміну від Німеччини в Швеції цей вид страхування здійснюється через єдину страхову компанію, власником якої є профспілки та шведський Союз Роботодавців. Особливістю шведської системи є те що, правові норми, які регулюють оплату компенсацій постраждалим, і правові норми, що регулюють контроль проведення профілактичних заходів, існують окремо один від одного і не пов'язані між собою. Рівень нещасних випадків не впливає на суму внесків, що сплачуються роботодавцями. Відсутній контроль за введенням в дію профілактичних заходів.

Проте головне досягнення цієї системи – це гарантована державою захищеність людини. Шведська модель має ряд позитивних особливостей, зокрема, серед яких велика концентрація функцій у державі, на відміну від Німеччини, що гарантує стабільність та надійність системи.

На відміну від Швеції, у Норвегії система страхування від нещасних випадків на виробництві

¹ Кричевский, Н.А. (2007). *Социальное страхование*: учебник. Москва: Дашков и К, 248-249.

² Оути, Э., Пабст, Б., Рикке В. (2003). *Системы обязательного социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Российский опыт сквозь призму зарубежного*. Москва: Просвещение, 67.

³ Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2014. *Official Social Security Website*. <<https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2014-2015/europe/germany.pdf>> (2016, Березень, 15).

⁴ Шевченко, Л.А., Туринова, Т.И. (2006). Зарубежный опыт социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. *Вестник Кузбасского государственного технического университета*, 1, 91-95.

є цілком приватною. Основні переваги норвезької системи – це контроль над витратами і особливий підхід до превентивних заходів. Крім того, побудована «прозора» система, коли кожен знає, за що він платить. Профспілки, Союз роботодавців і держава мають повний контроль над функціонуванням системи.

В Іспанії управління соціальним страхуванням від нещасних випадків також доручається приватним страховим товариствам, які вважаються безприбутковими і, як правило, є асоціаціями роботодавців. Цих асоціацій налічується близько 30 і вони об'єднують різні галузі, формуються за регіональним чи національним принципом і роботодавець сам може вибирати страхову компанію відповідно до її конкурентоспроможності, тарифів та обсягу послуг¹.

У Фінляндії діє вже інший вид соціального захисту постраждалих, а саме відповідальність роботодавця. Проте ця відповідальність повинна бути обов'язково застрахована в одній із 16 недержавних компаній, діяльність яких координує Федерація організацій страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, яка співпрацює з профспілками, роботодавцями, Міністерством соціального забезпечення та охорони здоров'я.

Важливо підкреслити, що держава гарантує соціальний захист постраждалим на виробництві навіть в разі банкрутства будь-якої з цих 16 компаній, приймаючи їх зобов'язання на себе. Федерація має право вилучення ліцензії у страхової компанії, яка порушує законодавство. Страхувальники за рівнем страхового ризику розділені на 250 груп, що впливає на розмір страховик внесків².

Особливість цієї моделі полягає в тому, що страхування відповідальності роботодавця носить приватний характер та, на відміну від соціального страхування, не передбачає участі страховика в реабілітації постраждалого. Травмований отримує від страхової компанії лише грошову компенсацію, а відшкодування відбувається за нормами цивільного права.

На відміну від Фінляндії в Данії діє комбінована система, яка складається з загального соціального забезпечення, яке фінансується і управляється державою, і паралельно існуючої схеми компенсацій від нещасних випадків, яка фінансується роботодавцями, а управляється державними органами.

Зазначена схема охоплює лише найманіх працівників промисловості та торгівлі і діє, так само як і у Фінляндії, на основі приватного права. Також потерпілий має право на соціальне та медичне обслуговування відповідно до загального законодавства про соціальне забезпечення³.

Схожа схема діє й у Великобританії. Система соціального страхування від нещасних випадків на виробництві в цій країні фінансується за рахунок коштів національного бюджету (податкових надходжень) і не пов'язана з конкретним роботодавцем, на підприємстві якого стався нещасний випадок. Страхування в рамках такої системи є обов'язковим згідно із законом. В рамках такої системи не передбачено отримання прибутку страховиком, а застрахованим не надається можливість переходу до іншого страховика. Ніякого взаємозв'язку державної системи соціального страхування від поліпшення умов праці тут немає, оскільки внесок роботодавця в дану систему не залежить від рівня травматизму в організації⁴.

Крім того, роботодавець зобов'язаний застраховувати свою відповідальність у страховиків, що мають відповідну ліцензію на ведення діяльності в Великобританії (приватна система страхування). Держава регулює діяльність цих страхових компаній тільки в частині, що стосується забезпечення їх платоспроможності⁵.

Відмінною особливістю британської системи є те, що поряд з можливістю відшкодування завданої шкоди в рамках системи соціального страхування, потерпілий має право подати позов до

¹ Кричевский, Н.А. (2007). *Социальное страхование*: учебник. Москва: Дашков и К, 271.

² Збышко, Б.Г. (2003). Пути совершенствования страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. *Справочник специалиста по охране труда*, 11.

³ Килимichenko, O.P. (2001). Социальное страхование в Дании. *Вестник государственного социального страхования*, 10, 45-46.

⁴ Сухорукова, С. (2013). Основные модели социального страхования от профессиональных рисков в ведущих странах Европы. *Кадровик. Трудовое право для кадровика*, 2.

⁵ Джеймс, Э., Сайлер М., Мутон П., Якушев Л. (1994). Рекомендации правительствам и парламентам стран СНГ по вопросам политики в области социального обеспечения: международный опыт в области социальной защиты. Проект ТАСИС «Реформа системы социальной защиты в Российской Федерации». *Лаборатория пенсионной реформы*. <http://pensionreform.ru/files/6106/models_ss_94.pdf> (2016, Березень, 15).

суду на роботодавця (у разі наявності його вини) з метою отримання компенсації за отриману виробничу травму або професійне захворювання¹.

Цікавим також є досвід Португалії. Страхування від нещасних випадків в цій країні забезпечується приватними страховими компаніями, в яких роботодавець зобов'язаний страхувати свою відповідальність, а страхування від професійних захворювань здійснюється державою.

Як вже зазначалось, в деяких країнах страхування відповідальності роботодавця існує в комбінації зі страхуванням від нещасного випадку на виробництві й професійній захворюваності. Причому питома вага цього виду страхування може бути різним. У США страхування відповідальності роботодавця торкається лише певних галузей господарства. В Індії й Сінгапурі страхувальник може вибирати між компенсацією через страхування від нещасного випадку або ж через відповідальність роботодавця на підставі цивільного права. У Гонконгу обидва види страхування існують паралельно. Потерпілий може звернутися до суду, незважаючи на одержання її компенсації по страхуванню від нещасного випадку на виробництві.

Комбінована система існує також в деяких країнах колишнього СРСР. Так, наприклад, в Узбекистані функціонує обов'язкове державне страхування, яке гарантує мінімальний соціальний захист і обов'язкове страхування відповідальності роботодавців. У Таджикистані система страхування від нещасних випадків передбачає відповідальність роботодавця, який напряму виплачує компенсацію у випадку каліктика працівника за умови настання страхового випадку. В Туркменістані схема страхування від нещасних випадків розповсюджується лише на професії, які відносяться до групи значного професійного ризику. В Казахстані існує програма державних соціальних виплат, які покривають обмежену кількість ризиків, охоплюючи все населення, а також обов'язкове державне соціальне страхування, яке передбачає виплату допомоги у зв'язку з інвалідністю, втратою годувальника, безробіття, материнства².

Отже, тенденції нашого часу такі, що в світі з кожним роком залишається все менше країн із приватною системою страхування нещасних випадків на виробництві. Чим більше країн переходятять від відповідальності роботодавця, в якості основи захисту від виробничих травм, до механізму, заснованого на соціальному страхуванні, тим вище рівень захисту працівників. Враховуючи наявний досвід, можна зробити висновок про те, що у світовій практиці перевага надається системі державного соціального страхування.

Таким чином, узагальнюючи світовий досвід функціонування соціального страхування, можна зробити висновок про те, що в кожній країні система соціального захисту працівників є унікальною та обумовленою багатьма локальними факторами. Отже наша мета – врахувати позитивний досвід зарубіжних країн в цій сфері та знайти ту оптимальну модель соціального страхування, яка буде найефективнішою саме в нашій країні, з урахуванням її особливостей.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що в кожній системі соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання є свої переваги та недоліки. Проте існуючі світові напрацювання дозволяють в майбутньому уникнути багатьох помилок, і в найкоротший термін сформувати ефективно функціонуючу систему страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання в Україні шляхом вдосконалення чинного законодавства та прийняттям нових нормативно-правових актів.

References

1. Dzheyms, E., Sayler, M., Muton, P., Yokushev, L. (1994). Rekomendatsii pravitelstvam i parlamentam stran SNG po voprosam politiki v oblasti sotsialnogo obespecheniya: mezhdunarodnyiy opyt v oblasti sotsialnoy zaschity. Proekt TASIS «Reforma sistemyi sotsialnoy zaschity v Rossiyiskoy Federatsii». Laboratoriya pensionnoy reformyi. <http://pensionreform.ru/files/6106/models_ss_94.pdf>.
2. Filev, V.I. (1997). *Sotsialnoe strahovanie v Rossii i zarubezhnyih stranah. Prakticheskoe posobie*. Moskva: Intel-Sintez.
3. International Social Security Association. <<https://www.issa.int/>>.

¹ Оути, Э., Пабст, Б., Рикке В. (2003). *Системы обязательного социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Российский опыт сквозь призму зарубежного*. Москва: Просвещение, 92.

² Система страхования от несчастных случаев в странах Центральной Азии на пути реформ (2010). Вестник Субрегионального бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии, 1(40). *Официальный сайт МОТ*. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/-europe/-/-ro-geneva/-/-sro-moscow/documents/publication/wcms_309263.pdf> (2016, Березень, 15).

4. Kilimichenko, O.P. (2001). Sotsialnoe strahovanie v Danii. *Vestnik gosudarstvennogo sotsialnogo strahovaniya*, 10, 45-46.
5. Krichevskiy, N.A. (2007). *Sotsialnoe strahovanie*: uchebnik. Moskva: Dashkov i K.
6. Outi, E., Pabst, B., Rikke, V. (2003). *Sistemyi obyazatel'nogo sotsialnogo strahovaniya ot neshestnyih sluchaev na proizvodstve i professionalnyih zabollevaniy: Rossiyskiy opyt skvoz prizmu zarubezhnogo*. Moskva: Prosveschenie.
7. Shevchenko, L.A., Turinova, T.I. (2006). Zarubezhnyiy opyt sotsialnogo strahovaniya ot neshestnyih sluchaev na proizvodstve i professionalnyih zabollevaniy. *Vestnik Kuzbasskogo gosudarstvennogo tehnicheskogo universiteta*, 1, 91-95.
8. Sistema strahovaniya ot neshestnyih sluchaev v stranah Tsentralnoy Azii na puti reform (2010). *Vestnik Subregionalnogo byuro MOT dlya stran Vostochnoy Evropy i Tsentralnoy Azii*, 1(40). Ofitsialnyiy sayt MOT. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_309263.pdf>.
9. Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2014. *Official Social Security Website*. <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc_ssptw/2014-2015/europe/germany.pdf> (2016, berezen', 15)
10. Suhorukova, S. (2013). Osnovnyie modeli sotsialnogo strahovaniya ot professionalnyih riskov v veduschih stranah Evropy. *Kadrovi. Trudovoe pravo dlya kadrovika*, 2.
11. *World Social Protection Report 2014-15: Building economic recovery, inclusive development and social justice*. International Labour Organization. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf>.
12. Zbyishko, B.G. (2003). Puti sovershenstvovaniya strahovaniya ot neshestnyih sluchaev na proizvodstve i professionalnyih zabollevaniy. *Spravochnik spetsialista po ohrane truda*, 11.